

DAVAMLI ARTIMIN SOSIAL ASPEKTLƏRİNİN TƏDQIQININ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Daxil olub: 27 fevral 2026-cı il
Qəbul olunub: 18 iyun 2026-cı il

Received: 27 February 2026
Accepted: 18 June 2026

Aysel Quliyeva
i.ü.f.d., müəllim, UNEC
aysel.quliyeva@unec.edu.az
<https://orcid.org/0000-0002-7836-7203>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNEC.SR.2026.02.401>

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi müasir iqtisadi inkişafın dayanıqlılığına təsir edən və xüsusən də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanına yenidən integrasiyası prosesində özünü göstərən yeni sosial xüsusiyyətləri araşdırmaqdır. Tədqiqatda dialektik, tarixi, sistemli təhlil və məntiqi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyyəti, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının yenidən integrasiyası ilə bağlı məsələlər də daxil olmaqla, iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin edilməsinə sosial prioritetlərin həlledici təsiri ilə bağlı ən son iqtisadi nəzəriyyə tədqiqatlarının az olmasıdır. Tədqiqat nəticəsində müasir iqtisadi inkişaf prosesində təzahür edən və onun davamlı xarakterinin təmin edilməsində sosial komponentin əhəmiyyətli dərəcədə artımından xəbər verən yeni hadisələr təhlil olunub. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tədqiqat son zamanlar baş verən müsbət dəyişikliklərin qiymətləndirilməsində Azərbaycanın iqtisadi inkişaf prosesində sosial məqsədlərin prioritetliyi nöqteyi-nəzərindən istifadə oluna bilər. Bu prioritetlik dövlətimizin bütöv sosial-iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün zəruridir. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı ölkəmizin iqtisadi inkişafının daha davamlı olmasının təmin edilməsi, eləcə də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının Azərbaycanın vahid iqtisadi məkanına daha yaxşı reintegrasiyası məqsədilə ölkəmizin iqtisadi inkişafının sosial komponentinin daha da gücləndirilməsi imkanlarının aşkar edilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: *davamlı inkişafın sosial yönümlüliyi, müasir istehsalın intellektual səviyyəsi, əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişafının sosial prioritetləri.*

PRIOR DIRECTIONS OF INVESTIGATING THE SOCIAL CONTENTS OF STABLE GROWTH AND THE TASKS OF ECONOMIC THEORY

Aysel Guliyeva
PhD, Lecturer, UNEC

Abstract

The purpose of the study is examining those new particularities of social character that influence on the stable contemporary economic growth and also can be seen in the process of re-integration of Karabakh and Eastern Zangazur economic regions to single economic territory of the Republic of Azerbaijan. The study was conducted basing on such research methods as dialectical, concrete-historical, methods of systematic analysis and logical conclusion. The study's limitations can be considered as a shortage of investigation of decisive influence of social priorities on providing the stable character of economic development including the problem of re-integration of Karabakh and Eastern Zangazur economic regions, that we can see in the majority of recent studies in economic theory. The result of the study is that there were analyzed new elements that appear in the process of contemporary economic development and demonstrate large increase of social component in providing the stable character of this development. The practical importance of the study is that it can be used in estimating the newly positive changes from the position of priority of social goals in the process of economic development of Azerbaijan that is necessary for improving the whole socio-economic policy of our state. The scientific novelty and originality of the study are in discovering possibilities of further strengthening of social contents of economic development of our country with a purpose of providing its larger stability and also the best ways of re-integration of Karabakh and Eastern Zangazur regions to single economic territory of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *social orientation of stable development, intellectual level of modern production, increasing the quality of life of population, social priorities of development of Karabakh and Eastern Zangazur economic regions.*

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ УСТОЙЧИВОГО РОСТА И ЗАДАЧИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Айсель Гулиева
д.ф.н.э, преподаватель, UNEC

Резюме

Целью исследования является рассмотрение тех новых особенностей социального характера, которые влияют на устойчивость современного экономического развития и, в частности, проявляются в процессе реинтеграции Карабахского и Восточно-Зангезурского регионов в единое экономическое пространство Азербайджанской Республики. В ходе исследования применялись такие методы, как диалектический, конкретно-исторический, методы систематического анализа и логического обобщения.

Ограничением исследования может считаться нехватка в большинстве работ по экономической теории последнего времени исследований решающего влияния социальных приоритетов на обеспечение устойчивого характера экономического развития, в том числе касающихся проблемы реинтеграции Карабахского и Восточно-Зангезурского районов. В результате исследования были проанализированы новые явления, проявляющиеся в процессе современного экономического развития и свидетельствующие о значительном возрастании социальной компоненты в обеспечении его устойчивого характера. Практическое значение исследования состоит в том, что оно может быть использовано при оценке происходящих в последнее время позитивных изменений с точки зрения приоритетности социальных целей в процессе экономического развития Азербайджана, которая необходима для совершенствования всей социально-экономической политики нашего государства. Научная новизна и оригинальность исследования заключаются в выявлении возможностей дальнейшего усиления социальной составляющей экономического развития нашей страны с целью обеспечения большей его устойчивости, а также наилучшей реинтеграции Карабахского и Восточно-Зангезурского районов в единое экономическое пространство Азербайджана.

Ключевые слова: социальная ориентация устойчивого развития, интеллектуальный уровень современного производства, повышение качества жизни населения, социальные приоритеты развития Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических регионов.

Giriş

Müasir şəraitdə inkişafın davamlı xarakteri çox cəhətdən iqtisadi proseslərin sosial tərkib hissəsindən asılıdır. İstehsalın intellektual səviyyəsinin artması həm işçilərin müvafiq kadr tərkibinin təmin edilməsi, həm də onların yaşayış səviyyələrinin formalaşması, habelə bütövlükdə əhəlinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələ-

lərinin həllinə yeni yanaşmalar tələb edir. Beləliklə, bütün ölkəmizin, o cümlədən Qarabağ və qonşu Şərqi Zəngəzur bölgələrinin iqtisadi inkişafının sosial yönümünü qoruyub saxlamaq və yaxşılaşdırmaq, xüsusən də məlum səbəblər üzündən bu bölgələrdə yaranmış sosial geriliyi aradan qaldırmaq zərurəti göz qabağındadır. Müxtəlif ölkələrin ekspertlərinin çoxsaylı nümayəndələrinin fikrincə, müasir dövrün özəlliyi ondan ibarətdir ki, bugünkü dünyanın demək olar ki, eyni vaxtda bəşəriyyət tarixində misli görünməmiş sayda qlobal problemlərlə üzləşib. Belə problemlər, o cümlədən siyasi qarşıdurma və açıq hərbi münaqişələr əksər hallarda az sayda böyük dövlətlərin ambisiyaları nəticəsində yaranır, lakin eyni zamanda digər ölkələrin çoxunun sosial-iqtisadi vəziyyətinə və inkişaf perspektivlərinə mənfi təsir göstərir.

Digər tərəfdən, danılmaz fakt və ən aktual qlobal problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, bir sıra sahələrdə uzun müddət həyata keçirilən nəzarətsiz iqtisadi fəaliyyət iqlimə mənfi təsir göstərir, bütün planetdə qlobal istiləşməyə səbəb olur. Bu və ya digər amillərin konkret iqlim dəyişikliklərinə təsirinin dərəcəsi barədə mübahisə etmək olar, lakin ümumilikdə bu dəyişikliklər iqtisadiyyata və insanların gündəlik həyatına birbaşa təsir göstərir və bu təsir getdikcə daha çox hiss edilir. Nəticədə ətraf mühit problemlərinin həlli milli dövlətlərin fəaliyyətinin ən vacib prioritetlərindən birinə çevrilir, bu da öz növbəsində, cari və uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf planlarında və büdcə xərclərinin strukturunda dəyişikliklər aparılmasını zəruri edir.

Nəhayət, qlobal miqyasda böhran hadisələri ilə yanaşı, bir sıra dövlətlər, ən müxtəlif sahələrdə yaranan, o cümlədən sabitləşmiş nəqliyyat-logistika sistemini pozan və buna görə də, sosial-iqtisadi inkişaf şərtlərinə və maliyyə vəziyyətinə birbaşa təsir göstərən regional xarakterli problemlərlə məşğul olmaq məcburiyyətində qalır.

Bununla belə, yuxarıda göstərilən bütün məqamlar dünya təsərrüfat sistemində cərəyan edən obyektiv proseslərin - milli istehsal üçün etibarlı bazarların təmin edilməsi uğrunda rəqabətin kəskinləşməsinin təsirini əsla yumşaltmır, əksinə, bu təsiri daha da gücləndirir, ona görə də dövlətin iqtisadi siyasəti müvafiq şəkildə istiqamətləndirilməlidir.

Mövcud vəziyyətdə milli iqtisadiyyatın daha da davamlı inkişafının təmin edilməsi, təkcə geosiyasi münasibətlər sisteminin düzgün qurulmasından, zəruri hallarda dünya təsərrüfat sistemində özünün iqtisadi əlaqələrinin uğurlu şəkildə yenidən qurulmasından deyil, hər şeydən əvvəl, məhsuldar qüvvələrin inkişafı üçün ən əlverişli mühitin nə dərəcədə uğurlu formalaşmasından asılıdır. İlk növbədə, əsas məhsuldar qüvvə olan insanların həyat və fəaliyyət şəraitinin yaxşılaşdırılmasından söhbət gedir, buna görə də, iqtisadi inkişafın uğurlu olması və davamlı xarakter

daşması onun sosial tərkib hissəsindən, prioritet sosial məqsədlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

Bundan əlavə, Azərbaycanın özəlliyi ondan ibarətdir ki, onun uğurlu və davamlı sosial-iqtisadi və ümumiyyətlə, ictimai-siyasi inkişafı, o cümlədən, həqiqətən tarixi əhəmiyyət kəsb edən ən vacib bir məsələnin - Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının respublikamızın vahid iqtisadi və sosial məkanına reinteqrasiyası məsələsinin həllini nəzərdə tutur. Bu, gələcəkdə bütün Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının əsas istiqamətlərindən biri ola bilər.

Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində sosial komponentin rolunun artması

Bu gün belə bir fikirlə razılaşmayan az olar ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, daim intensivləşən beynəlxalq rəqabət şəraitində xarici təsirdən, o cümlədən konyunktur xarakterli və ya açıq-aşkar siyasiləşdirilmiş təsirdən maksimum qorunmuş davamlı iqtisadi artımı innovasiyalı inkişaf vasitəsilə təmin etmək mümkündür. Yəni bu artım elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istifadə edilməsinə, təsərrüfat proseslərində innovativ və rəqəmsal həllərin geniş miqyasda tətbiqinə əsaslanır.

Beləliklə, müasir şəraitdə iqtisadi fəaliyyət getdikcə daha artıq dərəcədə elmi-iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətlərini kəsb edir. Ona görə də istehsal olunan məhsulların və göstərilən xidmətlərin nomenklaturunun mürəkkəbləşməsi və yenilənməsi ilə yanaşı, hətta ilk baxışda texniki baxımdan ən sadə məhsulların istehsalı prosesi də getdikcə daha mürəkkəb və *bilik tələb edən* prosesə çevrilir.

Deyə bilərik ki, bir milli miqyasda innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi dövlətin bütün iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edir. *Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, belə bir siyasətin effektivliyi, xüsusən əldə edilən nəticələrin davamlı olması getdikcə daha artıq dərəcədə iqtisadi fəaliyyətin sosial tərkib hissəsindən asılıdır.*

İqtisadi siyasətin sosial tərkib hissəsinə gəldikdə, söhbət təkcə ondan getmir ki, istehsalın intellektual səviyyəsinin artması üçün işçilərin müvafiq kadr heyəti ilə təmin edilməsinə, o cümlədən peşə hazırlığına və zərurət yarandıqda sonrakı dövrdə yenidən hazırlanmasına yeni yanaşmalar tələb olunur. *Əsas problem – işçilər üçün bütün müasir tələblərə cavab verən həyat standartlarının formalaşdırılması, daha geniş mənada – bütövlükdə əhəlinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məsələsidir.*

Əmək məhsuldarlığının artması, yəni iqtisadi tərəqqinin əsas amili həm müstəqqi texnologiyaların və idarəetmə metodlarının tətbiqinə, həm də istehsal prosesi iştirakçılarının işləməsi və yaşaması üçün rahat və əlverişli şərait yaradılmasına və bu şəraitin qorunub saxlanmasına əsaslanır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məhz istehsalın intellektual xarakterinin artması, onun daim mürəkkəbləşməsi, yeniliklərin istehsala tətbiqi dərəcəsindən asılılığın güclənməsi səbəbindən, iqtisadi proseslərin sosial tərkib hissəsi elmi-texniki və mühəndis-texnoloji təchizat səviyyəsinə bərabər hesab edilir.

Bütün bunlar, bir daha vurğulayırıq, iqtisadi inkişafın davamlı xarakterinin və əlbəttə, artım sürətinin təmin edilməsinə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, ölkəmizin iqtisadiyyatı hələ davamlı artım trayektoriyasına çatmayıb. Belə ki, 2020-ci ildə pandemiya ilə əlaqədar böhrandan sonra 2021-2022-ci illərin yekunlarına görə Azərbaycan iqtisadiyyatında nəzərəcarpacaq bərpa artımı qeydə alınıb: həmin dövrdə ÜDM istehsalında artım, müvafiq olaraq 5,6 faizə və 4,7 faizə bərabər olub. Lakin iqtisadiyyatın əsas sektoru olan sənaye istehsalı sahəsində fərqli vəziyyət yaranıb. 2021-ci ilin yekunlarına görə, sənayedə bərpa artımı 5,0 olduğu halda, növbəti, 2022-ci ildə istehsal 1,1 faiz azalıb. 2023-cü il üçün rəsmi məlumatlara görə, 2022-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə ÜDM cüzi - cəmi 1,4 faiz artıb, sənaye istehsalı isə 0,8 faiz azalıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə vəziyyət bir qədər yaxşılaşıb, xüsusən də ÜDM istehsalında artım 4,1 faiz təşkil edib. Sənayedə də artım qeydə alınıb – 1,1 faiz [3. s.25; 3. s.25].

Beləliklə, bu qənaətə gələ bilərik ki, bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatı, xüsusən sənaye sektoru böhrandan sonrakı qeyri-sabitlik zonasından tam xilas olmayıb, yəni pandemiyanın nəticələrinin tam aradan qaldırılmaması səbəbindən, bu gün dünya iqtisadi əlaqələrində müşahidə olunan qarışıqlıqlar daha da kəskinləşir. Bütün bunlar iqtisadi artımın xarakterində və sürətində ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər.

Aşkardır ki, qeyd olunan mənfi amillərin təsiri hələ dövlətin iqtisadi siyasət tədbirləri ilə “zərərsizləşdirilməyib” və onun təkmilləşdirilməsi üçün hələ çox iş görülməlidir. Buna misal olaraq sənaye sektorumuzun vəziyyətini xarakterizə edən qeyri-sabitliyi göstərmək olar. Bu, ilk növbədə elmi-texniki nailiyyətlərin məcmusunu ehtiva edən *emal sənayesində* vəziyyətə aiddir. Rəsmi statistik məlumatlara görə, ümumilikdə, son illərdə məhz emal sənayesinin inkişaf dinamikasında əhəmiyyətli tərəddüdlər müşahidə olunur.

Məsələn, kovid epidemiyasından sonrakı ilk ildə - 2021-ci ildə sənaye sahələrinin bu kompleksində ümumi artım 19,6 faiz olub. 2022-ci ildə emal sənayesində nisbi

tənəzzüldən sonra 4,3 faiz, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə daha sanballı - 10,8 faiz artım qeydə alınıb. Lakin 2024-cü ildə vəziyyət yenidən dəyişir - artım müsbət olsa da, cəmi 2,8 faiz təşkil edir [3, s.418; 4, s.414].

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, emal sənayesinin bütün milli iqtisadiyyatın daha da inkişaf etdirilməsinə təsir baxımından əsas sahəsi sayılan *dəzgah və avadanlıqların istehsalı* sahəsində 2020-2021-ci illərdəki tənəzzüldən sonrakı 2 ildə müstəsna yüksək artım sürəti müşahidə olunub. 2022-ci ildə bu göstərici 57,6 faizə, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə 60,4 faizə bərabər olub. Eyni zamanda, 2024-cü ilin yekunlarına görə dəzgah sənayesində sözün əsl mənasında bir çökmə baş verir – o, istehsal həcmi yarıya endirir [3, s.419; 4, s.415].

Məlum olduğu kimi, maşın və avadanlıqlar sahəsində vəziyyət digər sahələrin inkişafına həlledici təsir göstərir və bununla da bütövlükdə iqtisadiyyatın texnoloji modernləşdirilməsi imkanlarını müəyyənləşdirir. Texnoloji bazanın yenilənməsi də öz növbəsində, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əmək məhsuldarlığının artmasına birbaşa təsir göstərir, bu isə perspektivdə ümumi iqtisadi inkişafın davamlılığının etibarlı zəmanətidir.

Buna görə də, belə bir fikrə gəlinir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının ümumilikdə onun maddi-texniki və texnoloji dəstəyinə ən çox təsir göstərən sektorlarının davamlı artım trayektoriyasına qədəm qoyduğunu iddia etmək vaxtından tez olardı. Başqa sözlə, sual qalır: ayrı-ayrı illərdə müşahidə olunan artım *müvəqqəti* xarakter daşıyırmı, biznes fəaliyyətində müəyyən birdəfəlik *sıçrayışdır*mi?

Buna baxmayaraq, fikrimizcə, belə nəticə çıxarmağa əsas var ki, son illərdə sahibkarlıq fəaliyyətinin (o cümlədən innovasiya fəaliyyətinin) dəstəklənməsi üçün dövlətin iqtisadi siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən müsbət nəticələr verir, gələcək üçün əlverişli şərait yaradır.

Lakin bir daha təkrar edirik, ehtimal edilən davamlı artım perspektivinin reallığa çevrilməsi üçün bu cür nəticələrin möhkəmləndirilməsi zəruridir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz hissəsi kimi həyata keçirilən *effektiv investisiya siyasəti* ilk növbədə bu hədəfə nail olmağa yönəlib. Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, məhz maşın və avadanlıqlara sərmayə qoyulması iqtisadiyyatın texnoloji bazasının daim yenilənməsini təmin edir, bütün milli iqtisadiyyat çərçivəsində multiplikativ effekt verən əsas amillərdən biri kimi çıxış edən bu investisiyalar davamlı inkişaf üçün *maddi bazanı* təmin edir.

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyəti sahəsindəki ümumi vəziyyətin müəyyənliklə fərqləndiyini hələ söyləmək olmaz. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir tərəfdən, sənayedə artımın mənfi olmasına və bütövlükdə milli iqtisadiyyatda qazanılmış cüzi nəticələrə baxmayaraq, 2022-2023-cü illərdə əsas kapitala investisiyalar artıb. Kapital qoyuluşlarının həcmi (sabit qiymətlərlə) 2020-ci ildə 7,3 faiz, 2021-ci ildə 4,5 faiz azaldıqdan sonra 2022-ci ildə 3,3 faiz, 2023-cü ildə isə 15,2 faiz artıb. Lakin 2024-cü ildə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının artım dinamikasında yenidən əhəmiyyətli dərəcədə azalma baş verdi - onların həcmi cəmi 2,4 faiz artdı [2, s.40; 3, s.40; 4, s.39].

Buna baxmayaraq, bütün bunlar o deməkdir ki, investisiya fəaliyyətindəki heç olmasa belə bir artım, yuxarıda qeyd olunan kimi, son zaman emal sənayesindəki ehtimal edilən müəyyən yüksəlişə birbaşa təsir göstərüb? Bizim fikrimizcə, yuxarıda deyildiyi kimi, bu yüksəlişin özünün qeyri-sabit təbiətini nəzərə alsaq, belə bir birmənalı iddia üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Axı, məsələn, Azərbaycan iqtisadiyyatının bir sıra iri sektorlarında yaranmış vəziyyəti ayrıca nəzərdən keçirsək, çox ziddiyyətli bir mənzərə görürük.

Məsələn, kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində bütövlükdə sənaye istehsalı kimi əsas sektora investisiyaların payı hətta bir qədər azalaraq 2022-ci ildəki 40,1 faizdən 2023-cü ildə 39,4 faizə və 2024-cü ildə 35,6 faizə düşüb. Eyni zamanda, məsələn, neft və təbii qaz hasilatına qoyulan investisiyaların ümumi investisiya həcmində payı azalaraq, 2022-ci ildəki 30,6 faizdən 2023-cü ildə 29,6 faizə və 2024-cü ildə 26,5 faizə düşüb [4, s.495].

Bütün bunlar, fikrimizcə, onu göstərir ki, uzunmüddətli davamlı inkişaf perspektivlərinin investisiya dəstəyi baxımından qeyri-müəyyənlik vəziyyəti davam edir. Belə çıxır ki, sənaye istehsalının prioritet sahələrinə münasibətdə məhz hərtərəfli düşünülmüş investisiya siyasətinin sabit nəticələrə gətirib çıxardığını hələ də deyə bilmərik – təhlil edilmiş dövr hələ çox qısadır. Buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd etdiyimiz yenidən yaranan, lakin hələ də qeyri-sabit olsa da, amma yenə də artım var, özü də məhz dəzgah və avadanlıqların istehsalı kimi, iqtisadiyyatda xüsusi, *keyfiyyətə əhəmiyyətli* rol oynayan sahələrdə artım onu göstərir ki, investisiya proseslərinin təşkili sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür və bu işləri gücləndirmək lazımdır.

Hesab edirik ki, həmin işlərin gücləndirilməsi baxımından, dövlətimizin investisiya siyasəti daha məqsədyönlü olmalı və yuxarıda qeyd edilən iki əsas istiqamət diqqət mərkəzində olmalıdır.

Birincisi, elmi-texniki tərəqqinin inkişafında və iqtisadiyyatın texnoloji yenilənməsində aparıcı rol oynayan müəyyən sahələrin *sistemli şəkildə stimullaşdırılması* nəzərdə tutulur.

İkincisi, əhəlinin yaşayış səviyyəsinin və həyatının ümumi keyfiyyətinin artırılması Azərbaycan dövlətinin uzunmüddətli strateji məqsədi və davamlı inkişafın təmin edilməsinin *əsas* hesab edilməlidir.

Sistemli stimullaşdırma dedikdə, əsas hədəfə yönəlmiş bütün dövlət siyasəti tədbirlərinin məcmusu, başqa sözlə, belə tədbirlər sistemi, yəni texnoloji innovasiyaların işlənilib hazırlanması və geniş miqyasda tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

İqtisadiyyatın prioritet sahələri sayılan sektorlara *dövlət xərcləri* və birbaşa *dövlət investisiyaları* belə sistemin ən vacib elementləri hesab edilməlidir. Bu elementlər arasındakı əlaqə göz qabağındadır; yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın davamlı inkişafını müəyyən edən elm tutumlu ən mühüm sahələrə sərmayə qoyuluşunun lokomotivi rolunda məhz dövlət xərcləri, ilk növbədə dövlət büdcəsinin vəsaitləri çıxış edir.

Eyni sözlər insanın həyat fəaliyyətinin reallaşdığı, bilavasitə sosial sahələrin və əlaqəli fəaliyyət sferalarının məcmusu kimi formalaşdığı sosial mühitə investisiya qoyuluşuna da aiddir.

Özəl biznes öz sərmayələrinin yönəldilməsi barədə qərar qəbul edərkən məhz dövlət xərclərinin istiqamətini və onların effektivliyini əsas götürür. Məsələn, dövlətin investisiya siyasətini həyata keçirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın və sosial mühitin davamlı inkişafı *kredit siyasətinin davamlılığından* birbaşa asılıdır, bu siyasət özəl biznesi qısamüddətli kreditlərlə təmin etməklə bərabər, həm də “uzunmüddətli” pul almaq imkanını nəzərdə tutur. Bu məqsədlə, məsələn, dövlətin zəmanəti ilə xüsusi kredit proqramları çərçivəsində özəl müəssisələrə subsidiyalardan istifadə edilə bilər.

Bununla əlaqədar, özəl şirkətlərin innovativ fəaliyyətinin (elmi-tədqiqat və tətbiqi innovativ araşdırmalar da daxil olmaqla) *müxtəlif səviyyəli büdcələr tərəfindən dəstəklənməsi* dövlətimizin iqtisadi siyasətinin mühüm hissəsi olmalıdır. Lazım gələrsə, yəni elmi-texniki tərəqqinin aşkar qabaqcıl istiqamətlərindən söhbət gedəndə, bu cür dəstək dövlət büdcəsindən və yerli büdcələrdən *birbaşa subsidiyalar* şəklində də təmin edilə bilər. Burada, fikrimizcə, iqtisadi nəzəriyyə baxımından əhəmiyyətli bir sual yaranır. Unutmaq olmaz ki, texnoloji yeniliyin öz xərcini çıxarması - başqa sözlə desək, innovasiyaya investisiya qoyuluşunun, habelə hər hansı digər investisiya qoyuluşunun öz xərcini çıxarması istehsalın miqyası ilə

birbaşa əlaqəlidir. Tətbiq olunan yeniliklərin miqyası hesabına, *əvvəlcə*, xərclərə açıq-aşkar qənaət olunur və *ikincisi*, investor tərəfindən çəkilməmiş xərclərin səmərəsi ən qısa müddətdə təmin edilir.

Aşkardır ki, burada: birincisi, kifayət qədər xüsusi vəsaitləri olan və ikincisi, innovasiyaya investisiya qoyuluşu ilə bağlı xərclərin daha qısa müddətdə çıxarılmasını təmin edə bilən iri şirkətlərin obyektiv üstünlükləri var. Bu baxımdan, kiçik və orta biznes şirkətlərinin məqsədli şəkildə dəstəklənməsi vacibdir, çünki onların öz vəsaitlərini sərmayə qoymaq və sonradan yeni və ən yeni texnologiyalar əsasında istehsalı genişləndirmək və müvafiq olaraq, investisiya xərclərinin çıxarılmasını təmin etmək imkanları çox məhduddur. Eyni zamanda, sosial layihələrə, xüsusən də uzunmüddətli əsasda investisiya qoyan özəl şirkətlər üçün eyni məqsədli kredit və maliyyə dəstəyi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Yenidən ölkəmizin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarının quruluşuna baxaq. İnvestisiyaların ümumi həcmində inşaat sektoruna ayrılan investisiya vəsaitlərinin payının artması diqqəti cəlb edir. Bu pay (cari qiymətlərlə) 2022-ci ildəki 19,7 faizdən artaraq 2023-cü ildə 22,2 faizə çatıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə bu rəqəm 24,6 faizə yüksəlmişdir [3, s.328; 4, s.494]. Aydınır ki, bu, respublikamızın işğaldan azad edilmiş ərazilərində tikinti işlərinin həcmının artması ilə bağlıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsi olan inşaat istehsal obyektlərinin ucaldılmasını, ən müasir infrastruktur obyektlərinin yaradılmasını, ən müasir mənzil komplekslərinin və ən müasir tələblərə cavab verən digər sosial müəssisələrin inşasını təmin edən sahədir. Aydınır ki, istehsal (müasir istehsal qurğuları, modernləşdirilmiş maşın parkı və s.) ilə yanaşı, logistika infrastrukturunu da daxil olmaqla obyektlər yaratmaq sahəsində geniş miqyaslı işlər görülməlidir. Beləliklə, tikinti sənayesinin inkişafı davamlı ümumi iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədlərinə tam cavab verir.

Öz növbəsində, güman etmək olar ki, inşaat sahəsinə investisiya qoyuluşunun daha da genişləndirilməsi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazilərinin sosial-iqtisadi baxımdan dirçəldilməsi siyasətinin davam etdirilməsindən asılıdır. Aşağıda bu məsələ daha ətraflı şərh ediləcək.

Eyni zamanda, bütün cəmiyyətin modernləşdirilməsinin ən mühüm şərtlərindən biri olan iqtisadi modernləşmə, yalnız sənaye istehsalının bazisində və strukturunda keyfiyyət dəyişikliklərindən ibarət deyil. Məsələn, *kommunal infrastrukturun* modernləşdirilməsi ümumi iqtisadi modernləşmənin ən mühüm tərkib hissəsidir. Onun vəziyyəti çox böyük sosial əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, onun

modernləşdirilməsi, yeni obyektlər tikilməsi məsələləri bütövlükdə müasir insanın həyat şəraitini dəyişdirmək probleminin həlli ilə birbaşa bağlıdır.

İqtisadi artımın ən mühüm şərti kimi, sosial inkişafın təmin edilməsində dövlət xərclərinin rolu məsələsinə qayıdaraq, sosial sahənin ən vacib sektorlarında dövlət büdcəsi xərcləri ilə bağlı rəsmi statistikaya müraciət edək. Belə ki, *postkovid* dövründə *sosial müdafiə* üçün dövlət büdcəsindən çəkilən xərclər, müvafiq surətdə, 2021-ci ildəki 3,2 milyard manatdan 2022-ci ildə 3,5 milyard manata, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə 4,3 milyard manata qədər artmışdır. Gördüyümüz kimi, 3 il ərzində sosial müdafiə üçün büdcə xərcləri mütləq rəqəmlərlə 1,35 dəfə artıb, bu isə əhəmiyyətli artım kimi xarakterizə edilə bilər. Eyni zamanda, 2024-cü ildə cüzi də olsa, yenə də sosial müdafiə məqsədləri üçün xərclərin endirilməsi baş verib - 4,2 milyard manata qədər [4, s.363].

Göstərilən 4 illik dövrdə *təhsil* üçün büdcə ayırmaları, müvafiq olaraq 2021-ci ildə 3,1 milyard manat, 2022-ci ildə 3,7 milyard manat, 2023-cü ildə 4,1 milyard manat və 2024-cü ildə isə 1,42 dəfə artaraq 4,4 milyard manat olub. Nəhayət, *səhiyyə* sahəsinə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclər 2021-ci ildə 1,4 milyard manat təşkil edib, 2022-ci ilin yekunlarına görə təxminən eyni səviyyədə qalıb, 2023-cü ildə artaraq 1,7 milyard manata və 2024-cü ildə isə yenə də artaraq 1,8 milyard manata çatıb. Gördüyümüz kimi, 4 il ərzində bu xərclər təxminən 1,3 dəfə artıb. [3, s.362; 4, s.363].

Eyni zamanda, dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi həcmində sahəvi sosial xərclərin müvafiq payları göstəricisinə diqqət yetirmək lazımdır, çünki bu, bir çox cəhətdən dövlətin maliyyə və büdcə siyasətinin *sosial yönümlülük* dərəcəsini əks etdirir. Beləliklə, dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi həcmində təhsil sahəsi üçün ayrılan xərclərin payı, müvafiq olaraq, 2021-ci ildə 11,3 faizə, 2022-ci ildə 11,1 faizə, 2023-cü - 11,2 faizə, 2024-cü ilin yekunlarına görə isə 11,7 faizə bərabər olub. Gördüyümüz kimi, payların nisbəti təxminən eyni səviyyədə qalır, buna görə də, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, təhsil üçün ayırmaların kəmiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə artmasına baxmayaraq, dövlətin büdcə fəaliyyətinin ümumi həcmində bu ən vacib sahənin əhəmiyyətində *keyfiyyət artımı* olmayıb.

Sosial sahənin qeyd etdiyimiz digər vacib sektorlarında da oxşar mənzərə yaranıb. Belə ki, dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi həcmində səhiyyə sahəsi üçün ayrılan xərclərin payı azalıb: müvafiq göstəricilər 2021-ci ildə 5,1 faizə, 2022-ci ildə 4,3 faizə, 2023-cü ildə 4,7 faizə və 2024 ilin yekunlarına görə isə təqribən 4,8 faizə bərabər olub. Sosial müdafiə xərcləri sahəsində bir qədər yaxşı vəziyyət yaranıb: bu

xərclərin payı, müvafiq surətdə, 2021-ci ildə 11,7 faiz olub, 2022-ci ilin yekunlarına görə 10,9 faizə enib, 2024-cü ildə isə yenidən artaraq 11,7 faizə çatıb.

Belə bir ümumi nəticə çıxarmaq olar ki, aparıcı sosial sektorların cəmiyyətimizin gələcək inkişafı naminə ümumi iqtisadi baxımdan, o cümlədən maliyyə baxımından *həqiqətən* prioritet sahələrə çevrilməsi üçün dövlət tərəfindən daha məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Nümunə kimi, bizə daha yaxın olan təhsil sahəsinə müraciət edək. Təhsil sistemini, o cümlədən, əlbəttə, ali təhsil sistemini daha da təkmilləşdirmək lazımdır, çünki bu sahənin potensialını milli sosial-iqtisadi inkişaf üçün strateji resurs hesab etmək olar. Bu sahədə ən perspektivli ixtisasların prioritet inkişafına yönəlmiş, hərtərəfli düşünülmüş investisiya siyasəti yüksək ixtisaslı dünya səviyyəli mütəxəssislər korpusunun formalaşmasına şərait yaratmaqla bərabər, həm də ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli davamlılığını təmin edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bazar təsərrüfat sistemi şəraitində əmək bazarı da, öz növbəsində tamamilə haqlı olaraq, işçilər bərsində *bu günün* reallıqlarına əsaslanaraq, yəni sahibkarların *bugünkü* ehtiyaclarına uyğun tələblər irəli sürür. Müvafiq olaraq, abituriyentlər - gələcək mütəxəssislər - təhsil sahəsində öz seçimlərini formalaşdırarkən biznesin cari maraqlarını nəzərə alırlar, çünki onların gələcək maaşları və karyerada irəliləmə imkanları bu maraqlardan asılı olacaq. Beləliklə, təhsil prioritetləri sahəsində bütövlükdə milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli maraqları ilə milli biznesin cari maraqları arasında *obyektiv* ziddiyyət yarana bilər və bu, nəzərə alınmalıdır.

Belə bir vəziyyətdə, təhsilin təşkili sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin əsas vəzifələrindən biri də dövlət və ictimai maraqlar baxımından prioritet hesab olunan kadr hazırlığı sahələrinə dövlət dəstəyi üçün yaxşı işləyən bir sistem yaratmaqdan ibarətdir. Məsələn, dövlət nəinki *təhsil kreditləşməsinə* dəstəkləmək şərtlərini, məbləğini və qaydasını, habelə dövlət dəstəyi üçün təlim sahələrinin konkret siyahısını və istiqamətlərini müəyyənləşdirə bilər, o həm də bunu etməyə borcludur.

İqtisadi inkişafın sosial tərkib hissəsinin təkmilləşdirilməsindən söhbət gedəndə bir məqama diqqət yetirməliyik ki, işsizliyin azalması davamlı tendensiya çevrilib, bu isə milli iqtisadiyyatımızda məşğulluğun təmin edilməsi imkanlarının artmasını göstərir. Bildiyimiz kimi, bu, həm cəmiyyətin ümumi iqtisadi vəziyyətinin, həm də - və ən əsası, cəmiyyətin sosial vəziyyətinin ümumi qəbul edilmiş göstəricisidir. Belə ki, rəsmi statistikaya görə, 2020-ci ildən 2023-cü ilə qədər olan müddətdə (2023-cü il də daxil olmaqla) respublikamızda işsizlərin ümumi sayı ardıcıl olaraq azalıb: bu göstərici 2020-

ci ildə 368,7 min nəfərə, 2021-ci ildə 310,5 min nəfərə, 2022-ci ildə 293.3 min nəfərə və 2023-cü ildə 286,4 min nəfərə bərabər olub. 2024-cü ilin yekunlarına görə ölkəmizdə işsizlərin sayı 282,3 min nəfərə qədər azalıb [3, s.418; 4, s.79].

Beləliklə, 2020-2023-cü illərdə respublikamızda işsizlərin ümumi sayı 1,3 dəfə azalıb. Bu, şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının daha da artması üçün, o cümlədən insan potensialının yaxşılaşdırılması üçün imkanların genişləndirilməsi baxımından böyük potensialın mövcud olduğunu təsdiqləyir, çünki insanın daimi işinin olması bu imkanlara birbaşa təsir göstərir.

Bir daha vurğulayırıq ki, davamlı inkişaf dedikdə, yalnız yeni müasir müəssisələrin inşası, habelə təkcə infrastrukturun yaxşılaşdırılması deyil, həm də ölkəmizdə əldə olunan bütün əsas sosial standartların Azərbaycan dövlətinin bütün ərazisində qeyd-şərtsiz yayılması nəzərdə tutulur. Bu, ölkəmizin müharibə və uzun illər davam etmiş işğal nəticəsində dağıdılmış ərazilərinin bərpa olunması prosesinə birbaşa aiddir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin sosial inkişafı və respublikanın vahid iqtisadi məkanına reinteqrasiyasının prioritet istiqamətləri

Vahid suveren dövlətdə, regionları qarşılıqlı əlaqələrlə birləşdirən daxili *regionlararası sistem* təkmilləşdirilmədən sosial-iqtisadi xarakterli heç bir proses baş verə bilməz. Bu regionlararası qarşılıqlı əlaqə prosesi milli iqtisadiyyatın ümumi inkişafı prosesindən əsla təcrid oluna bilməz, əksinə, məhz bu proseslərin vəhdəti dövlət quruluşunun cari sabitliyini, eləcə də perspektivdə davamlı inkişaf üçün zəruri şəraiti təmin edir.

Buna görə hər hansı bir ərazinin vahid milli məkandan ayrılması nəticəsində və ya başqa obyektiv səbəblər üzündən regionlararası iqtisadi və sosial əlaqələrin hər hansı şəkildə kəsilməsi həm o ərazinin özünün vəziyyətinə, həm də bütün dövlətin vahid təsərrüfat orqanizmi kimi cari vəziyyətinə və sosial-iqtisadi inkişaf perspektivlərinə birbaşa təsir göstərir.

Digər tərəfdən, elmi-texnoloji tərəqqi və məhsuldar qüvvələrin təkmilləşdirilməsi prosesində təbii olaraq dəyişikliklərə məruz qalan istənilən regionun iqtisadiyyatının bütün strukturu da vahid iqtisadi məkan daxilində onun sosial-iqtisadi inkişafının məqsəd və vəzifələri ilə uzlaşmasını bir sıra iqtisadçılar qeyd edirlər [7, c.13-14].

Bu baxımdan, həm Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin Azərbaycan dövlətinin vahid iqtisadi məkanına ümumi iqtisadi reinteqrasiyası, həm də bu bölgələrin ərazisindəki bütün sosial standartların və yaşayış şəraitinin qeyd-şərtsiz bərpası ölkəmizin və xalqımızın ən vacib *ümummilli vəzifəsidir*.

Eyni zamanda, bu məsələnin prioritetli vəzifə olmasından danışarkən prinsipial əhəmiyyətli bir məqamı vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının ümumi məkanında əldə edilmiş sosial standartların Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazisinə şamil edilməsi bütövlükdə ölkədə sosial tərəqqinin hər hansı şəkildə yavaşdırılması demək deyil. Əksinə, işğaldan azad edilmiş bu iki iqtisadi rayonun reinteqrasiyası Azərbaycanın bütün ərazisində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün *ümumi stimül* rolunu oynamalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin yüksək iqtisadi potensiala malik olması ölkənin gələcək inkişafına böyük töhfə verə bilər [1, s.80-83].

Biz hələlik, məsələn, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazilərində sənaye istehsalının bərpası tendensiyası yaranması barədə danışa bilmərik, çünki hər iki iqtisadi rayonda sənaye məhsulları istehsalında yalnız 2022-ci ildən sonra artım olub. O vaxta qədər, 2022-ci ilin yekunlarına görə, Qarabağ iqtisadi rayonunda sənaye məhsulları istehsalı 4,1 faiz, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda isə 46,5 faiz azalıb. Və yalnız 2023-cü ildə Qarabağda sənaye məhsulları istehsalı 16,3 faiz, Şərqi Zəngəzurdə isə 10,8 faiz artıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə, hər iki iqtisadi rayonda sənaye artımı davam edib; eyni zamanda, Qarabağda onun tempi 6,1 faizə enib, Şərqi Zəngəzurdə isə təsirli 31,7 faizi göstərərək [3, s.435; 4, s.429, 431].

Eyni zamanda bu qənaətə gəlmək olar ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında başlanmış bərpa prosesi bu ərazilərdə məşğulluğun təmin edilməsinə və müvafiq surətdə, işsizliyin azaldılmasına birbaşa təsir göstərir. Rəsmi statistikaya görə, bu ərazilərdə işsizlərin sayının azalması, ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, işsizliyin ümummillə miqyasda azaldılması tendensiyasına uyğundur. Belə ki, 2020 - 2023-cü illərdə Qarabağda işsizlərin sayı ardıcıl olaraq 29,2 min nəfərdən 22,9 min nəfərə düşüb və ya demək olar ki, 1,3 dəfə azalıb. Eyni zamanda, 2024-cü ilin yekunlarına görə, rayonda işsizlərin sayı yenidən artaraq 25,3 min nəfərə çatıb. Şərqi Zəngəzurdə 2020 - 2023-cü illərdə işsizlik 13,6 min nəfərdən 10,9 min nəfərə qədər və ya 1,25 dəfə azalıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə, işsizlərin sayı azaldı, lakin çox az - 10,8 min nəfərə qədər [3, s.103; 4, s.99; 5, s.101].

Bu halda prinsipial əhəmiyyətli bir qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının dirçəldilməsi təkcə istehsal və kənd təsərrüfatı potensialının bərpasını, təkcə yeni iş yerləri yaradılmasını deyil, həm də insanların yaşadığı və işlədiyi bütün *sosial mühitin* inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, tarixi və memarlıq komplekslərinin (məsələn, Ağdamdakı “*İmarət*” kompleksi) və digər mədəni obyektlərin bərpasına xüsusi əhəmiyyət verilir.

Bununla əlaqədar, ayrıca qeyd edilməlidir ki, iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsi olan *turizm* də mühüm rol oynaya bilər. Ümumiyyətlə, bu gün turizm bütün dünyada sosial-iqtisadi inkişafın mühüm amilidir və turizm sferası bütün müasir dünya iqtisadiyyatının ən sürətlə inkişaf edən sektorlarından biridir. Məsələn, Davos *Dünya İqtisadi Forumunun* ekspertlərinin fikrincə, yaxın 10 ildə turizm sektorunun global ÜDM-ə verdiyi töhfələr ən azı 11 faizə və ya dəyər ifadəsində təxminən 16 trilyon dollara çata bilər.

İqtisadiyyatın bu sahəsinin ən mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, turizmin təşkili ilə bağlı fəaliyyət xalis maliyyə gəlirləri gətirməkdən əlavə, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi üçün çox böyük potensiala malikdir, bu isə indiki geosiyasi vəziyyətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, bununla da turizm yalnız konkret ərazinin və bütövlükdə müəyyən bir ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına deyil, həm bir ölkə daxilində xalqlar arasında, həm də müxtəlif dövlətlərin xalqları arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

İqtisadi ədəbiyyatda bu baxımdan haqlı olaraq vurğulanır ki, "üçüncü minilliyin əvvəlində turizm beynəlxalq və milli iqtisadi sistemlərə təsir edən geniş yayılmış sosial-iqtisadi və siyasi fenomenə çevrilmişdir (vurğu əlavə olunub – A.Q.)" [6, c.4]. Yuxarıda deyilənlərə prinsipial əhəmiyyətli bir əlavə etməyə ehtiyac var: turizm sənayesi o halda davamlı inkişaf edir ki, həm ölkəyə gələn qonaqların, həm də yerli sakinlərin maraqları və tələbatı tam nəzərə alınsın.

Bu məqam turizmin mühüm sosial rolunun daha bir cəhətini əks etdirir: turizm həm regionların və ayrı-ayrı ərazilərin maliyyə və iqtisadi baxımdan ümumi inkişafına, insanlar arasında ünsiyyətə, həm də müəyyən ərazidə yaşayan xalqın mədəni və tarixi ənənələrini dəstəkləməyə və daha vacibi - həmin xalqın tarixi yaddaşının qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Turizmin asudə vaxt fəaliyyətində və beləliklə, insan sağlamlığının yaxşılaşdırılmasındakı mühüm sosial roluna gəldikdə, qeyd edirik ki, müasir iqtisadçılar məcazi mənada insanın asudə vaxtının keyfiyyəti ilə onun işinin keyfiyyəti arasında birbaşa qarşılıqlı təsirə xüsusi diqqət yetirirlər. Məsələn, tanınmış rusiyalı iqtisadçı A.A.Auzan vurğulayır ki, ümumiyyətlə, insanın işi və asudə vaxtı həmişə əl-ələ verir [5, c.34].

Azərbaycan turizm sənayesinin hərtərəfli inkişafı üçün bütün obyektiv imkanlara malikdir. Ölkəmiz çox zəngin təbii-coğrafi şəraiti ilə, bir tərəfdən Xəzər dənizinin, digər tərəfdən Qafqaz sıra dağlarının güclü təsiri ilə formalaşan bənzərsiz iqlimi ilə fərqlənir. Bütün bunlar həm daxili turizmin inkişafına, həm də xaricdən gələn qonaqların sayının artmasına imkan verir. Turist axınının artması ölkənin ümumi

iqtisadi inkişafına sanballı töhfə verə bilər, həm də dağlıq rayonlar, o cümlədən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur qonaq qəbul etmək üçün kifayət qədər - sahil sahələrinin potensialından heç də az olmayan potensiala malikdir.

Öz növbəsində, turizm potensialını həyata keçirmək üçün ölkəmizə gələn qonaqların burada olduğu müddətdə onların qalmasına şərait yaratmaq və bu şəraiti daim yaxşılaşdırmaq lazımdır. Hazırda bütövlükdə ölkəmizdə turizm infrastrukturunun genişlənməsini qeyd edə bilərik. Əvvələ, otellərin və mehmanxana tipli müəssisələrin ümumi sayında xeyli artım var. Bu göstərici 2020-ci ildə 684-ə, 2021-ci ildə 712-yə, 2022-ci ildə 757-yə bərabər olub, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə 809-a qədər artıb. 2024-cü ilin nəticələrinə görə bu cür müəssisələrin sayı 859-a yüksəlmişdir [4, s.261].

Müvafiq surətdə, müxtəlif kateqoriyalı otellərdə, motellərdə, turizm bazalarında və s. çarpayı yerlərinin sayı ardıcıl olaraq artıb. Bu göstərici 2020-ci ildə 50,7 minə, 2021-ci ildə 53,05 minə, 2022-ci ildə 56,6 minə, 2023-cü ildə 59,4 minə və 2024-cü ildə 67,4 minə bərabər olub. Eyni zamanda, turist infrastruktur obyektlərində gecələyən turistlərin sayı da əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Bu göstərici 2020-ci ildə 1,0 milyona, 2021-ci ildə 1,8 milyona, 2022-ci ildə 2,6 milyona və 2023-cü ildə 3,4 milyona bərabər olub. 2024-cü ildə bu rəqəm artaraq 4,3 milyona çatmışdır [3, s.265; 4, s.261]. Gördüyümüz kimi, turist infrastruktur obyektlərinin faktiki istifadəsində yüksək artım dinamikası bütün *postkovid* dövrü ərzində davam edir. Fikrimizcə, bir neçə il ərzində bu qədər artım, Azərbaycanın turizm sənayesinin gələcək inkişafı üçün yaxşı perspektivlər olduğunu göstərir.

Bu baxımdan, Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm fəaliyyətinin dinamikası diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan Qarabağ iqtisadi rayonu ərazisində turizm fəallığının dinamikası nümunəvidir. Belə ki, rayonda otel çarpayı yerlərinin sayı 2023-cü ildə 742-dən 2024-cü ildə 3,3 minə qədər artıb, turist gecələmələrinin sayı isə 2022-ci ildə 33,5 mindən 2023-cü ildə 46,1 minə, 2024-cü ilin yekunlarına görə isə 65,5 minə qədər və ya 1,96 dəfə, yəni demək olar ki, iki dəfə artıb ki, bu da ölkəmizin tərkibinə qaytarılmış torpaqların həmvətənləri arasında artan populyarlığını göstərir [4, s.262].

Yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsi olan turizmin malik olduğu güclü *sinergetik komponent* əlaqəli sahələrdə iqtisadi fəallığı stimullaşdırır. Məsələn, birbaşa məqsədi qonaqları qəbul etməkdən ibarət olan turizm obyektlərinin inşası həmin ərazinin ümumi iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan zəruri logistika mərkəzlərinin inşası ilə sıx bağlıdır.

Nəhayət, regional iqtisadi və ictimai-siyasi əməkdaşlığın daha da möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi işğaldan azad edilmiş ərazilərin reinteqrasiyasına kömək edir. 2025-ci il iyulun əvvəlində məhz Qarabağ rayonunun ərazisində, Xankəndidə Cənubi Qafqaz, Ön Asiya və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin 10 liderinin iştirakı ilə keçirilən *İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının* (ECO) 17-ci sammiti bunu bir daha təsdiqlədi. Sammitdə ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafından, nəqliyyat və iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsindən başlamış regional və qlobal təhdidlərə birgə reaksiyaya qədər çox geniş əhatəli məsələlər müzakirə edildi.

ECO liderlərinin görüşündə qaldırılan vacib bir məsələ bu təşkilata daxil olan dövlətlərin davamlı inkişafının təmin edilməsi və bu cür inkişafa töhfə verən regional əməkdaşlığı genişləndirmək tədbirləri ilə bağlı idi. Bu baxımdan, budəfəki sammitin *“Davamlı regional iqtisadi əməkdaşlıq: çətinliklərin imkanlara çevrilməsi”* devizi rəmzi mənə daşıyır.

Bu imkanlardan biri də dünyada ən iri təbii qaz yataqlarından biri olan Türkmənistandakı təbii qaz yataqlarının Azərbaycan, Türkiyə və daha sonra Avropa Birliyi ölkələri ilə birləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq *Transxəzər qaz kəməri* layihəsinin icrasıdır. Əgər belə bir layihə uğurla həyata keçirilərsə, Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları nəqliyyat və logistika əraziləri kimi həqiqətən qlobal əhəmiyyət kəsb edəcək.

2025-ci il avqustun əvvəlində Azərbaycan və Ermənistan arasında *Sülh Bəyannaməsinin* imzalanması, xüsusən də *Zəngəzur nəqliyyat dəhlizinin* formalaşması gedişində Cənubi Qafqazda sülh prosesinin daha da inkişafı təkcə beynəlxalq ticarət axınlarının yolunda coğrafi maneələrin aradan qaldırılması demək deyil. Bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatının daha çox sabitləşməsinə, o cümlədən işğaldan azad edilmiş bölgələrin iqtisadi yüksəlişinə və hərtərəfli sosial inkişafı imkanlarının yaxşılaşdırılmasına töhfə verəcəkdir.

Nəticə

Beynəlxalq gərginliyin artması və rəqabətin kəskinləşməsi şəraitində Azərbaycan Respublikasının uğurlu və eyni zamanda davamlı iqtisadi inkişafı məhsuldar qüvvələrin hərtərəfli təkmilləşdirilməsi yolu ilə təmin edilə bilər ki, bunun da əsasını məhz insan potensialı təşkil edir. Bu o deməkdir ki, müasir şəraitdə insanların həyatının səviyyəsini və ümumi keyfiyyətini artırmadan, səhiyyə, təhsil və sosial müdafiə sistemlərini daim inkişaf etdirmədən elmi-texniki inkişafda hər hansı sıçrayışlar davamlı artımı təmin edə bilməz.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının iqtisadi və sosial reintegrasiyası tədbirləri bu cür davamlılığı artırmağın mühüm amili ola bilər. Belə tədbirlər Azərbaycan Respublikasının daxili iqtisadi birliyini möhkəmləndirməyə kömək etməklə bərabər, ən mühüm ixrac marşrutlarını şaxələndirməyə imkan verir və beləliklə, bütün iqtisadiyyatımız üçün böyük perspektivlər açılır.

Ədəbiyyat

1. Babayev Ə.P. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərinin iqtisadi potensialı: prioritetlər və gözləntilər. // Qarabağda yeni iqtisadiyyat quruculuğu: Ağdamdan inkişaf impulsları. "I Beynəlxalq elmi-praktik konfrans"ın materialları Ağdam-Bakı-16-17 sentyabr 2021-ci il.S.80-83
2. Azərbaycanın statistik göstiriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı, 2021.S.40
3. Azərbaycanın statistik göstiriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı, 2024.S.25; 40; 103; 105; 265; 266; 328; 362; 418; 419; 435
4. Azərbaycanın statistik göstiriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.- Bakı, 2025.S.25; 39; 79; 99; 101; 261; 262; 363; 414; 415; 429; 431; 492; 494; 495
5. Аузан А.А. Культурные коды экономики: Как ценности влияют на конкуренцию, демократию и благосостояние народа. – М.: Изд-во АСТ. – 2025. – С. 34
6. Кормишова А.В. Современный туризм. Особенности управления и развития. – М.: Русаайнс. – 2020. – С.4
7. С.В.Кузнецов,Ю.В.Якишин.Методологический подход к оцениванию качества структуры экономики региона. // Экономическое возрождение России.–2020. - № 3 (65).– С.13-14